

Emir'in Goru / Çelebi'nin Türbesi

Semer kand'da Timur'un muhteşem türbesi, "**Gur-ı Mir**" veya "**Gur Emir**" olarak adlandırılıyor. Türkçesi: Emir'in, yani Bey'in mezarı... Farsçadan geçen, "gur" veya "gor", mezar, kabir demektir. (Emel Esin, Türkistan'da "kur" ve "kurgan"ın da aynı anlama geldiğini hatırlatıyor.) Hani türkçemizde hâlâ var olan, günlük hayatta sıkça kullanılan "elinin körü" deyimini bu "gor" veya "gur"la ilgili. Daha doğrusu bu deyim "ölünün goru/ölünün mezarı" iken değişim geçirerek dilimizde kalmayı başarabilmiştir. Çünkü "gor" kelimesini biz çoktan unutmuşuz, Anadolu türkçesinde bu kelime yok. Ama batı türkçesinin Azerbaycan şivesinde hâlâ gor kullanılıyor. "Gor oğlu" da biliniyor, yani Köroğlu, Goroğlu olarak da tanınıyor. Biz gor'u unutunca, "ölünün goru" anlaşılması güç bir deyim olup çıkmış. Onu yapmışız "elinin körü" (yani, elinin tersi), eskiyen bir deyim böylece hayatıyet kazanmış!

Timur'un kabrinden bahsedecekken böyle konulara dalmak doğru mu? Osmanlı varisi ve Anadolu lu ve bilhassa Ankaralı olarak Timur bahsinin bizi etkilememesi güç. Hele onun taş,

toprağa, çiniye bürünmüş mücessem temsili olan devasa türbesi karşısında karışık duygulara kapılmamız imkânsız gibi. Ankara Savaşı'nın mağrur galibi, Osmanlı ifadesiyle "Koca Tatar" şimdi yaptırdığı külliye'nin bir kısmında yatıyor.

Belki de son "bozkır imparatoru" olan Timurlenk için neden basit bir "emir" (bey) sıfatı ile yetiniliyor? Bu onun mütevazılığından mı kaynaklanıyor? Belki ona da bir pay ayırabiliriz. Fakat bu mütevazılığı zorunlu kılan şartları dikkate almamız gerekir.

Timur, 1336'da doğmuş. 1360 kadar olan hayatı fazla bilinmiyor. Bu tarihte, Moğol Hanı Tuğluk Timur'a bağlılık arz ederek memleketi olan Keş çevresine sahip olmuş. Babasının itibarlı bir boyun beyi olduğu söyleniyor. Sonradan tertib edilen şecerelere göre, atalarından biri beşinci göbekten Cengiz'in de cediti imiş. Buna rağmen, han soyundan sayılmadığından, ancak han soyundan birine damat olarak otoritesini meşrulaştırabilmektedir. Onun sıfatlarından olan gürgan/küreken, moğolca "damat" demektir. Onun ilk damatlığı Çağatayların batı kolunun hanı Emir Kazagan'ın torunu Olcay Terken ile evliliğinden ötürüdür. Fakat asıl resmen "gürgân"

sayılması, Kazan Halil Han'ın kızı Saray Melik Hatun'la evliliği üzerinedir.

Timur'un hayatı boyunca meşruiyet ilişkilerini ciddi biçimde gözettiği anlaşılıyor. Kendisi her şeyin sahibi olmasına rağmen, ülkesinde Cengiz soyundan bir Han her zaman şekli olarak bulunmuştur. Buna "hanbazî" denirmiş, yani "han oynatma"! Diğer taraftan, kendisinden sonrası için veliahd düşündüğünde de, aynı dikkati göstermiştir. İlk olarak Anadolu'da vefat eden Cihangir'den torunu Muhammed Sultan'ı veliahd olarak görmüştür. Vefatı sırasında ise, yine Cihangir'in diğer oğlu Pir Muhammed'i halef olarak tayin etmiş ve yanında bulunlardan onu hükümdar tanımaları için yemin almıştır. Neden Timur onca oğluna rağmen bu iki torununu veliahd olarak görmüştür? Çünkü, sadece oğlu Cihanşah'ın annesi, cariyeye değildir!

Timur Saray Mülk hatunla evlendikten sonra, çocuğu olmayan bu hanımı hareminin baş kadını yapmış, han kızıyla evlendiği için "han güveyisi" unvanını taşımaya hak kazanmış, Semerkand'a gelmiş ve 1370 tarihinde tahta oturmuştur...

Bu tarih özetinin resmî bir zemini olduğu elbette hissedilmektedir. Timur nezdinde İspanyol elçisi olan Clavijo/Klaviyo'nun ülkesinden Türkistan'a gidiş gelişi ile ilgili seyahatnamede, belki biraz daha farklı bir bakış bulabiliriz. Klaviyo, Emir Timur'un hayatını onunla daha başlangıçta yola çıkan yaşlı arkadaşlarından da dinleyerek seyahatnamesinde yazmıştır:

Timur, gençliğinde etrafındaki dört beş atlı ile akıncılık/çapulculuk etmektedir. Zaman zaman topladığı ganimetlerle köyde ziyafetler verir. Yavaş yavaş arkadaşları çoğalır. Üç yüz atlıya ulaşır. Semerkant Sultanı onun yağmacılığını duyar ve tevkifini emreder. Fakat adamları arasında bazı soylular, Sultan'ı Timur'un kötü birisi olmadığına ikna ederler. Sultan onu affeder ve hizmetine alır. Bir süre sonra, her ne sebeptense Sultanın gözünden düşer, idamı emredilir. Timur kaçır, Sistan'a gider, orada yağmaya devam eder. Sistanlılar Timur ve arkadaşlarını tepelemek için harekete geçer. Timur bu kavgada sakatlanır. Sağ ayağı yaralanır, sağ elinin iki parmağını da kaybeder. Artık "aksak" Timur'dur, Timurlenk'tir... Hayatını güç bela kurtarır ve göçebelere sığınır. Yaraları iyileştikten sonra yine eski işine devam eder. Bu arada Semerkant Sultanı ahalinin gözünden düşmüştür. Bazıları Timur'u, Sultanı öldürüp yerine geçmesi için teşvik eder o da Semerkant yakınlarında kıştırır, Sultan öldükten sonra Timur Semerkant'ın idaresini ele alır...

Klaviyo seyahatnamesinde Timur'la ilgili olarak sadece bu bilgileri vermez, onun Semerkant hayatından da kesitler aktarır. Bunlardan en dikkate değerleri, onun inşacılığı ile ilgilidir. Ankara Harbi'nden sonra Timur'un büyük oğlu Cihangir'in oğlu Muhammed Sultan Karahisar'da vefat

etmiştir. Timur çok sevdiği, veliahdi olarak gördüğü torununa bir cami yapılmasını, cesedinin de buraya gömülmesini emretmiştir. Klaviyo “cami”den söz ediyor. Belki de bu kadar büyük mezar olamayacağını düşündüğü için böyle sanıyor. Esasında, Muhammed Sultan, daha önce bir külliye veya medrese yaptırmıştır. Bu külliye içine sonradan bu türbenin yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Klaviyo, şöyle anlatıyor:

“Timur, o gün camie yakın sarayına inmiş, torununun bu camiye defni dolayısıyla yapılacak merasime iştirak etmek istemişti. Timur’un torunu Prens Mehmed, Türkiye’de öldükten sonra cesedi Semerkand’a naklolunmuş, caminin içinde defni için türbe yapılmıştı. Timur, karargâhtan dönüşü üzerine, inşa olunan türbeyi beğenmemiş, çok alçak yapıldığını söyleyerek duvarlarının yıkılmasını emretmiş, türbenin on günde yeniden yapılmasını istemişti. İnşaata yeniden başlanılarak gece gündüz çalışılmış, Timur, iki üç defa gelerek inşaatı teftiş etmişti. Timur, yorgunluk ve ihtiyarlık yüzünden ata binemediği için, sedye içinde geliyor ve vaziyeti görüyordu. Türbe muayyen müddet içinde inşa olundu. Bu kadar büyük bir binanın bu kadar kısa bir zamanda ikmalî, hayrete değer bir şeydi.”

Sözü edilen türbe, sonradan Timur’un defnedileceği binadır... Belki de yaşlı Timur, kendisi için bir anıt mezar yaptırmak yerine, torunu için yaptırdığı bu mezara gömülmeyi o sıralar zihninden geçirmişti. Ölümü muhtemelen kendisinden uzak görmektedir. Asıl hedefi olan Çin seferine çıkacaktır. Bu seferi mutlaka yapmak arzusundadır. Belki de bunun sebebi, devletinin Çin’e bir şekilde tâbi olma durumudur... Nitekim, Klaviyo’nun anlattığına göre, Çin elçisi Semerkand’a gelmiş, Timur’un huzuruna çıkmış ve Çin imparatorunun yedi yıllık vergi talebini bildirmiştir. Timurlenk, bu talebi hoş karşılamamıştır elbette. Hatta elçileri öldürtmeyi bile düşünmüştür.

Yedi yıldır tahsil edilmeyen vergiler, neden şimdi istenmektedir? Çünkü Çin bu yedi yıl boyunca bazı karışıklıklar içindedir. Şimdi toparlanmış ve alacağını tahsil için tahsildarlarını göndermiştir! Bu yedi yıl boyunca Timur ise, “yedi yıllık sefer” olarak bilinen batı seferindedir. Bu sefer Ankara savaşını da içine almaktadır. Batıda, Timur’un sahiplenmesi mümkün olmayan bir coğrafyada, biz gaza devleti olan Osmanlı’ya vurulan darbe, bu yedi yılın nirengi noktasıdır. Belki de Timur, bu seferden önce Çin’e sefer etmeliydi... Bunun bir vicdan azabına dönüştüğünü bile düşünebiliriz. Çünkü, çok yaşlı ve hasta olmasına rağmen bu sefere mutlaka çıkmak istemiştir!

Bu ertelenmiş sefer, Timur’un dilinden şöyle duyurulur elçilere: “İmparatorunuz yedi yıllık vergi talep ediyorlar. Bu az buz bir şey değil. Sizin bunu götürmeniz mümkün olmaz. Bu vergiyi biz

bizzat gelip vereceğiz!" Timur, ahir ömründe, Çin seferi için yola düşer ve 69 yaşındayken, Otrar'da ölür (1405).

Timur'un ölümünden sonra cesedi sağlığında küçük bulunduğu, yeniden inşa ettirdiği bu türbeye gömülür; artık o Muhammed Sultan'ın türbesi değildir, "Emir'in guru"dur...Esasında bu türbe bir aile kabristanı sayılabilir, Timur dışında oğlu Miranşah, Şahruh, torunu Uluğ Beğ ve Muhammed Sultan burada yatarlar...

"Timurî mimarisi" Timur zamanında yapılan ve oğulları, torunları devrinde inşa edilen yapılarla belirgin bir tarz olarak Anadolu'dan Orta Asya içlerine kadar kendini belli ediyor. Timur'un ihtişamlı "gor"unu (anıt-kabrini) seyrederken Yıldırım'ın Bursa'da caminin gölgesinde, külliyesinin küçük bir parçası olan sade türbesi değil ama, Osmanlı Devleti'nin Ankara savaşından sonra ikinci kurucusu addedilen Çelebi Mehmed'in türbesi gözlerimizin önüne geliyor. Yeşil Türbe Timur'un goruyla kıyaslanırsa, çok mütevazı, bayağı küçük bir yapı. Bu küçük fakat her bakımdan güzel, eğimli araziye uyumlu yapıda yine de Timurlu mimarisini hatırlatan epeyce unsur varmış gibi geliyor bize. Gur-ı Emir'in taç kapısı ile Çelebi Mehmed'in türbe kapısının üstündeki dilimler ne kadar benzerlik taşıyor? Yeşil türbeye adını veren muhteşem çiniler de bizi Türkistan'a götürmüyor mu?

Bunlar bertaraf, kubbesi de birazcık sivri değil mi Yeşil Türbe'nin? Her ne kadar, Emir'in Goru'nun kubbesi ile kıyaslanamasa da, klasik Osmanlı kubbesinden biraz farklıdır hani...Mukayeseye devam etmektense, onun şiirimizdeki aksini hatırlamak daha doğru olur, elbette **Ahmet Hamdi Tanpınar**'ın Bursa'da zaman şiirinde geçtiği haliyle:

**Yeşil türbesini gezdik dün akşam,
Duyduk bir mûsikî gibi zamandan
Çiniler sinmiş Kur'an sesini
Fetih günlerinin saf neşesini
Aydınlanmış buldum tebessümünle.
İsterdim bu eski yerde seninle
Başbaşa uyumak son uykumuzu,
Bu hayal içinde.. Ve ufkumuzu
Çepçevre kaplasın bu ziya, bu renk,
Havayı dolduran uhrevî âhenk
Bir ilah uykusu olur elbette
Ölüm bu tılsımlı ebediyette,
Belki de rüyası büyük cedlerin
Beyaz bahçesinde su seslerinin.**

Bursa ile Semerkand arasında bir irtibat kurulmak istenirse, her halde, iki şehrin de zamanlarında devletlerinin başkenti olmaları ilk akla gelir. Timur Anadolu'yu istila ettiğinde başkent Bursa idi. Muhtemelen Bursa'dan da bazı ilim adamları ve sanatkârlar Semerkand'a götürüldü. Onların eserlerini, izlerini Timur'un taht şehrinde nerede bulabiliriz? Mesela Gur Emir'de olabilir mi? Gur emir, ihtişamı sadece taç kapıda değil, kubbede de arayan bir mimarî eser. Kubbe olağandan yüksek, içeriden neredeyse 23 metre yükseklikte. Dışarıdan daha da yüksek, iç yükseklığe bir on metre daha ilave etmeniz gerekiyor. Dışarıdan kavuna benzetilen dilimli kubbe, kasnaktan taşarak yükselir ve tamamen çinilerle kaplıdır. Timur'un timsali olan bu kubbe, onun beşşehrinde yüzyıllarca otuz beş metre yüksekliği ile şehre uzaktan gelenleri kaç kilometre öteden parıl parıl parlayan çinileriyle etkilemiş olmalıdır.

Gur Emir'de Bursalı veya Anadolu lu ustalar çalıştırılmış mıdır, bunu bilemiyoruz. Semerkand'ın hangi abidevî yapısında Rumlu ustaların izleri var, ondan da haberdar değiliz. Fakat onlardan sağ salim dönenler olmuş mudur? Olduysa eğer, Yeşil Türbe'nin yapımında emeği geçenler var mıdır? Türbedeki Türkistanî çinileri yapanlar, Türkistanlı ustalar mıydı, yoksa Semerkand'a giden ve orada bu fenni öğrenip Bursa'ya avdet edebilen Anadolu lu hüner sahipleri mi?

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın meşhur şiirinde ifadesini bulan Bursa'da zaman, bir anlamda Türkistan zamanı olabilir mi? Semarkand'da Gur-ı Mir'in zamanı ile, Yeşil Türbe'nin zamanı Türkiye ile Türkistan arasında en azından şekil yönünden bir sabitleme yapmamıza imkân sağlar mı? Yoksa bu Türkiye ile Türkistan arasında son sabitleme midir?

Çelebi Mehmed'in devrinin mimarisinden sonra Türkistan zamanını başka bir mimarî eserimizde hissedebilir miyiz? Bu sanırım erken verilmiş bir hüküm olur. Türkiye Türkistan ilişkileri, Çelebi Mehmet'ten sonra da sürer. Fatih devrinden bir örneğini hatırlayabiliriz mesela. İstanbul'daki Çinili Köşk hemen aklımıza geliverir. Belki 2. Bayazıd devrinde de görülür benzerlikler. O zaman da sürer alışveriş. Ya sonra? Yavuz'dan sonra bu tesiri görmek belki de imkânsızlaşır. Ve zaten görülmez...Çünkü araya Şah İsmail'in önce kızılbaş, sonra şii İran'ı girer. İran'ın katı şii bir coğrafyaya dönüştürülmesi, Türkiye Türkistan ilişkilerini ciddi şekilde etkiler. Türkistan'dan esen rüzgârlar, İran'ı atlayıp Türkiye'ye ulaşamaz. Türkiye'den Türkistan'a doğru da rüzgârlar esmez...Türkistan doğuda şii İran'a karşı hayli katı sününî bir kale oluşturur, farsçanın Orta Asya'da devam eden tesirine rağmen, İran'la ilişkiler zayıflar. Türkiye batıda aynı şeyi yapar. İran ise bir şii kalesi olarak, sanat itibarıyla timurlu tesirlerini sürdürür. Bu tesirler belki Hind'e gider ama, artık Türkiye'ye, Osmanlı'ya gelmez.

Emir'in Gur'undan çıkıyoruz. Bazı arkadaşlar, türbenin altında asıl mezarlığı, kabirleri merak

ediyorlar. Türkiye'den gelmemizin hatırına, türbenin altındaki mezarlık kısmını açıyorlar. Biz daha fazlasında yokuz. Zaten, Timur'un kemiklerinin tamamı bile burada muhafaza edilememiş. Sovyet idaresi, bazı kemiklerini merkeze aldirmiş. Galiba bundan Timur'un eşkalini çıkarmışlar.

Arkadaşlarımız Timur'un na tamam kemiklerinin bulunduğu bölmeye inerken biz Timur'un Gur'una nazır bir dükkânda dondurma yiyor ve meşrubat içiyoruz. Yanında muhtemelen küçük erkek kardeşi olan bir oğlan çocuğu ile ergenliğe geçiş çağında küçük bir kızcağızın yüzü ve bilhassa kaşları dikkatimizi çekiyor. Bu Osmanlı minyatürlerinde de çok sık gördüğümüz cinsten bir yüz ve çatık kaş. Küçük kızcağız eski nakış resimlerden çıkıp karşımıza gelmiş gibi âdeta. Muhtemelen Osmanlı nakkaşları geleneğe uyarak sonuna kadar bu yüzü, bu kaşı resmetmeye devam ettiler. Bu Türkistan güzelleri, belki de şimdilerde "Tacik" denilen ve ayrı bir devlet kimliği kazandırılan kavme mensup güzeller miydi?

http://www.tyb.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=908:emirin-goru-ucelebianin-tuerbesi&catid=56:kultursanat&Itemid=293